

כ-ב **ומן התפילין**, כי גם מצות תפילין היא מצות עשה שהזמן גרמא, כדעת הסוברים שלילה ושבת אינם "זמן תפילין". וכמו כן, לא תקנו לחנך את הקטנים להניחן, אפילו כשהגיעו לגיל חינוך, כי אינם נוהרים מלהפיח בשעה שהם מונחים עליהם⁽¹⁴⁾.

וחייבין בתפלה. לפי שתפלה — בקשת רחמים היא, וחיובה הוא מדרבנן, ותקנוהו אף לנשים, ולחנוך קטנים⁽¹⁵⁾.

ובמזוזה⁽¹⁶⁾ ובברכת המזון. כי הם מצוות עשה שלא הזמן גרמן, ונשים חייבות בהן.

גמרא:

מקשה הגמרא: **קריאת שמע — פשיטא** שנשים פטורות ממנה, שהרי **מצות עשה שהזמן גרמא היא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות!**⁽¹⁷⁾

המשנה עוסקת בקטן שלא הגיע לחינוך, ו"חייבין בתפלה" נסוב רק על נשים ועבדים, ואמנם קטן פטור גם מתפלה. ואילו ר"י ביאר שהסיפא עוסקת בקטן שהגיע לחינוך ולכן חייב בתפלה, ואין חילוק בין ק"ש לתפילה, אלא שברישא מדובר שלא הגיע לחינוך ולכן פטור. וראה מהרש"א. והמג"א [שמג ב] הוכיח מכך שחיוב חינוך גם על מצוות דרבנן, ודחה הפמ"ג [קפו א"א ג] שמדאורייתא יש חיוב תפלה פעם אחת ביום, וכיון שיש לה שרש מה"ת חייב בחינוך בכל תפלה.

16. בשו"ע [יו"ד רצא ג] נפסק שמחנכין את הקטן לעשות מזוזה, אך המאירי כאן כתב שאף אם הסיפא עוסקת בקטן שהגיע לחינוך, "חייבין במזוזה" נסוב רק על נשים ועבדים. ובראש יוסף כתב שאביו עושה לו מזוזה לפתחו, אך הקטן אינו יכול לקבוע לעצמו. ובנחלת צבי [יו"ד שם] נקט שקובע לעצמו, ובדעת קדושים [שם רפט א] נקט שקובע אפילו בבית גדול. וכן צריך לבאר את דין מזוזה בעבדים, שאע"פ שאין להם בית, כי כל מה שקנו שייך לרבם, יכולים לקבוע בבית ישראל.

17. בירושלמי דרשו לחייב נשים ועבדים בק"ש מקרא "ולמדתם אותם את בניכם" ולא את בנותיכם, ו"ה' אחד" ממעט עבד שיש לו אדון

ד"ה במה, שגיל חינוך הוא כבן תשע או עשר], וביאר הרשב"א שהכרחו לפרש כך משום שהמשנה חילקה בין מצוות אלו לתפלה ומזוזה ובהכרח כלה עוסקת שהגיע לחינוך, ויש טעם לפטרו מק"ש ותפילין, ראה הערה 15.

ותוס' הקשו שהרי אמרו בסוכה [מב א] שקטן היודע לדבר אביו מלמדו לומר ק"ש, ולכן נקטו שהפטור נאמר רק על קטן שלא הגיע לגיל חינוך. ובנחלת דוד כתב שטעם זה פוטר רק מק"ש שאחר זמנה אין לו שכר אלא כקורא בתורה, אך בתפילה חייב כי יש שכר גם אחר זמנה. ועוד, משום שזמן תפלה עד ד' שעות ואז קטן כבר מצוי אצל אביו, אך ראה רש"י בסיפא [ד"ה וחייבין] ובהערה 19 נבאר שדעתו לחייב קטן בתפילה אף שאינו מצוי אצל אביו, כי "רחמי נינהו".

14. כך פירש רש"י לשיטתו הנ"ל, ותוס' תמהו שהרי אמרו [שם] שאב חייב לקנות תפילין לבנו היודע לשמרן [והבינו, דהיינו כשהגיע לחינוך. ורש"י נקט דהיינו בגדול יותר, שיודע להזהר שלא להפיח בהן — רשב"א], ולכן נקטו שהפטור נאמר רק על קטן שלא הגיע לגיל חינוך.

15. לדעת רש"י, כל המשנה עוסקת בקטן שהגיע לחינוך, וכנ"ל הערה 13, ודעת ר"ת שכל

מתרצת הגמרא: מהו דתימא: הואיל ואית בה, במצות קריאת שמע, קבלת עול מלכות שמים, לכן תהיינה חייבות גם נשים – קמשמע לן התנא שאף על פי כן פטורות⁽¹⁸⁾.

שנינו במשנה: ומן התפילין.

ומקשה הגמרא: פשיטא שנשים פטורות ממנה, שהרי היא מצות עשה שהזמן גרמא, כי אין מניחין תפילין בלילה ובשבת! ?

מתרצת הגמרא: מהו דתימא הואיל ואתקש

תפילין למזוזה בפסוק "וקשרתם וכתבתם", הוה אמינא: מה מזוזה נשים חייבות, אף תפילין נשים חייבות. קא משמע לן שאין מקישים תפילין למזוזה אלא לתלמוד תורה, וכשם שנשים פטורות ממצות תלמוד תורה, כך הן פטורות אף ממצות תפילין.

שנינו במשנה: וחייבין בתפלה.

ומבאר הגמרא⁽¹⁹⁾: משום דתפילה – רחמי נינהו⁽²⁰⁾.

אחר. ולכאורה תמוה שהרי עבד הוקש לאשה ולמה הוצרך למעטו בנפרד, וכתבו הגר"א בשנות אליהו והגרעק"א [ע] שהוצרכו לפטור גם חציו עבד וחציו בן חורין שצד חירות אין לו אלא אדון אחד. וכתב המנחת חינוך [תכ] שאין הלכה כירושלמי וחצי עבד חייב בק"ש, וראה פמ"ג [ע א"א א ד"ה ולפ"ז].

ויתכן שהירושלמי סבר כהמשנה למלך [מלכים י ז] ופני יהושע [גיטין מא] שלא הוקשו עבדים לנשים אלא לגבי מ"ע שהזמן גרמא, אך בשאר מצות חייבין, וכיון שהוה אמינא לחייב אשה בק"ש אף שהזמן גרמא משום שיש בה קבלת עומ"ש, לפיכך גם אחר שלימד הכתוב לפוטרה לא יפטרו עבדים, ולכן הוצרך לדרוש קרא לפטורם, וראה הערה 27.

18. הב"י [ע] הביא בשם אהל מועד שחייבות לומר פסוק ראשון כדי לקבל על עצמן עול מלכות שמים, ולכאורה, היינו מדרבנן. ושמא לכן דייק רש"י במשנה וכתב שפטורות "מדאורייתא". והגר"א כתב שהיא חומרא בעלמא, שהרי כאן משמע שפטורין מק"ש אע"פ שיש בה קבלת עול מלכות שמים. אך הב"ח ביאר שכוונת הגמרא היא: מהו דתימא, הואיל וחייבות לקבל עול מלכות שמים בפסוק הראשון, יתחייבו בכל שלשת הפרשיות, קמ"ל

שלא.

19. רש"י מחק את המשך הגמרא, וביארו תוס' שלדעתו במצוה דרבנן אין פטור של "זמן גרמא", ואי אפשר לבאר שחידוש המשנה הוא שחייבות בתפילה אף שיש לה חילוקי זמנים. והשאגת אריה [א] הקשה א"כ לדעת שמואל [כא א] שק"ש דרבנן, יהיו נשים חייבות בק"ש, וראה להלן.

ובביאור הלכה [ע ד"ה קטנים] כתב לפי רש"י, כי מה שהוצרכה הגמרא לתת טעם לחיוב תפילה לאשה וקטן משום "רחמי", הוא משום שקטן אינו מצוי אצל אביו בזמן התפילה בבוקר, והיה מקום לומר שלא נאמרה מצות חינוך ביחס לתפילה לגביו. וכן נשים ועבדים, היה צד לפטורם מתפלה משום שאינם יכולים לכוון ומוציאים שם שמים לבטלה, ולכן קמשמע לן שחייבו קטנים ונשים בתפילה משום שהיא בקשת רחמים, וכן משמע מדברי רש"י במשנה [ד"ה וחייבין].

20. הצל"ח כתב שלטעם זה נשים פטורות מתפילת מוסף כי אינה "רחמי" כמו שכתב רבינו יונה להלן [כו א], ודעת תוס' שפטורות גם מ"ע דרבנן שהזמן גרמא. ומהר"ם שיק העיר שא"כ לא יוכלו להתפלל מוסף כי אין

[רש"י סובר שבמצוה דרבנן לא שייך בה הפטור של "זמן גרמא", ולכן גרס כפי שהבאנו, וראה בהערה.

אך לתוס' הגירסא היא]: **פשיטא** שנשים חייבות בתפילה, שהרי לא הזמן גרמא!?

ומתרצת הגמרא: **מהו דתימא, הואיל דכתיב** **בה** [תהלים נה יח] **"ערב ובקר וצהרים** — **אשיחה ואהמה", כמצות עשה שהזמן גרמא הוי, שהרי יש זמנים חלוקים לתפלה, ותהיינה נשים פטורות ממנה. קא משמע לן** — **דרחמי ניהו, ולכן חייבות** (21).

שנינו במשנה: **ובמזוזה.**

מקשה הגמרא: **פשיטא!?** שהרי מצות מזוזה אינה מצות עשה שהזמן גרמא (22).

ומתרצת הגמרא: **מהו דתימא הואיל**

ואיתקש מזוזה **לתלמוד תורה**, שנאמר "ולמדתם אותם את בניכם" וסמוך לכך נאמר "וכתבתם", הוה אמינא: מה תלמוד תורה נשים פטורות, אף על גב שאין הזמן גרמא, משום שנאמר "ולמדתם את בניכם" — ולא בנותיכם, אף ממצות מזוזה נשים פטורות.

קמשמע לן שנשים חייבות, משום שנאמר במזוזה "למען ירבו ימיכם", וכך אמרו מסברא: "וכי רק אנשים רוצים חיים, ואילו נשים לא רוצות חיים"!

שנינו במשנה: **ובברכת המזון.**

ומקשה הגמרא: **פשיטא!?** שהרי היא מצות עשה שלא הזמן גרמא.

ומתרצת הגמרא: **מהו דתימא הואיל וכתיב** [שמות טז ח] **"בתת ה' לכם בערב כשר**

כי גם כשחייבו רבנן להתפלל ג' פעמים ביום, אינו נחשב לחילוק זמנים במצוות תפלה, אלא מצוותה כל היום, ורק ראוי לחלקה לג' תפלות. [וראה מג"א נח ו שתפלה אין הזמן גרמא משום שנוהגת כל היום, וצ"ע].

22. הגרעק"א הקשה שהרי ביומא [יא ב] היה הוה אמינא לפטור בית האשה ממזוזה משום שנאמר "ביתך" ולא "ביתה", ואין זה "פשיטא", ובהגות רא"מ הורביץ כתב שטעם זה אינו שייך לנידון משנתנו, ולכן נקטה הגמרא טעם לחלק בין ק"ש למזוזה.

אכן, קושיא זו תלויה בנידון תוס' **במנחות** [מד א ד"ה טלית] אם חיוב המזוזה תלוי בבעלות הדר על הבית או שחייב בה אפילו אם אינו בעלים, כי אם הדר חייב גם כשאינו בעלים, נמצא שעל חיוב האשה אמרו "פשיטא" והנידון ביומא על חיוב בית שבבעלות אשה.

מוספין באין בנדבה, ובמיוחד בשבת שאין תפילת נדבה בשבת, וראה **חברותא לזבחים** [על תוס' ד א].

21. דעת הרמב"ם [עשה ה, תפלה א א] שחיוב תפלה הוא דאורייתא, אך רק רבנן קבעו לה זמן קבוע ביום. והקשה **השאגת אריה** [יד] אם כן למה הוצרכה הגמרא לטעם של "רחמי ניהו" והרי אין הזמן גרמא, וביאר שהוא טעם לחייבן גם בחיוב שהוסיפו רבנן, להתפלל ג' תפלות ביום ובנוסח קבוע, וכן כתבו הפמ"ג [פתיחה להל' תפלה] **וכפות תמרים** [סוכה לח ב]. ולביאורם "רחמי" הוא טעם שיתחייבו במצוה דרבנן אף שהזמן גרמא.

אולם **במגילת אסתר** הביא בשם ר' דוד ויטל שטעם "רחמי" מלמד שאין חילוק זמנים בתפלה, ולכן לא הזכיר הרמב"ם טעם זה, כי אינו סיבה לחייב אף שהזמן גרמא, אלא שמגלה

לאכל, ולחם בבקר לשבע", הוה אמינא שכמצות עשה שהזמן גרמא דמי⁽²³⁾ — קמשמע לן שאינה מצות עשה שהזמן גרמא, ונשים חייבות.

אמר רב אדא בר אהבה: נשים חייבות בקידוש היום של שבת דבר תורה.

מקשה הגמרא: אמאי חייבות, והרי קידוש היום — מצות עשה שהזמן גרמא הוא, שנאמר "זכור את יום השבת לקדשו", ודרשו: זכרהו על היין. וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות?!

מתרצת הגמרא: אמר אביי: חיוב הנשים בקידוש היום בשבת הוא רק מדרבנן.

ומקשה הגמרא: אמר ליה רבא: והא רב אדא בר אהבה "דבר תורה" קאמר ומשמעותו שהן חייבות מהתורה.

ועוד יקשה לדבריך: אם כן, למה נשים פטורות לגמרי מכל מצות עשה שהזמן גרמן? — והרי נחייבנהו מדרבנן, כשם שחייבום בקידוש?!⁽²⁴⁾

אלא אמר רבא: חייבות בקידוש מדאורייתא⁽²⁵⁾, כי אמר קרא בדברות הראשונות: "זכור את יום השבת לקדשו" [שמות כ ח], ובדברות האחרונות אמר: "שמור את יום השבת לקדשו" [דברים ה יב], ושניהם בדבור אחד נאמרו, ללמד שכל שישנו ב"שמירה", דהיינו שחל עליו איסור "לא תעשה כל מלאכה", ישנו חייב גם ב"זכירה" של "זכור את יום השבת לקדשו".

והני נשי, הואיל ואיתנהו ב"שמירה" [שהרי נשים חייבות בכל מצות לא תעשה, בין שהזמן גרמא ובין שאין הזמן גרמא, כי הוה הכתוב אשה לאיש לכל העונשים שבתורה], איתנהו גם בחיוב "זכירה". והוא הטעם לחיוב קידוש⁽²⁶⁾.

23. בשפתי חכמים ביאר את ההוה אמינא ע"פ האמור ביומא [עה ב] שמשו קבע להם זמן קבוע לאכילת לחם, ולכן שייך להחשיב בהמ"ז כזמן גרמא, וקצת תמוה שהרי היא מצוה שאפשר לקיימה מתי שירצה, אלא שאין אוכלים אלא פעמיים ביום, ובפשטות ההוה אמינא היא רק מלשון הפסוק, שהוזכרו זמנים במצוה זו.

24. תוס' בעירובין [צו א ד"ה דילמא] ובראש השנה [לג א ד"ה הא] הוכיחו מכאן שנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא אפילו מדרבנן. ושלא כרבינו תם שנקט שמותר להן לברך עליה.

25. בשו"ע [רעא ב] פסק שחייבן שאורייתא ומוציאות את האנשים, והב"ח שם כתב שאינן

מוציאות אנשים ידי חובתן בקידוש, כמו שאין מוציאות במגילה, והט"ז חילק בין מגילה שחיוב אנשים לקרא וחיוב נשים לשמוע, ואילו בקידוש חיובן שוה, ומוציאות. ומשמע שהב"ח נקט שנשים לא התחייבו בנוסח הקידוש, אלא רק בזכירת שבת [כשאר זכירות, ונוהגת גם בשאר ימים, ראה רש"י ורמב"ן שמות כ כ] ולפיכך אינה כחיוב אנשים, אך השו"ע והט"ז נקטו שחייבות ב"קידוש" והוא חובת היום של שבת [ראה רמב"ם שבת כט א] וחיובן שוה לאנשים. וראה ביאור הגר"א שם שדימה דין זה לברכת המזון, וכוונתו לנידון האחרונים [להלן הערה 27] אם מוציאות בברכה כשאינן חייבות בכל מטבע הברכה של האנשים.

26. הר"ן [שבת קיז א] נקט שאיש ואשה שוין

אמר ליה רבינא לרבא: האם חיובן של נשים בברכת המזון הוא מדאורייתא, משום שנאמר "ואכלת ושבעת" והיא מצות עשה שלא הזמן גרמא, או שהוא חיוב דרבנן

משום שנאמר "על הארץ הטובה אשר נתן לך", והארץ לא נתנה לנקבות? (27)

ודנה הגמרא: למאי נפקא מינא? (28)

ש"לא שייך בהן" חיובן בשאר ברהמ"ז הוא דאורייתא [וכן משמע ממש"כ הרמב"ם ברכות א ה שנשים ועבדים בספק, ובעבדים אין ספק בארץ אלא בכרית ותורה, וכנ"ל].

והגרעק"א ביאר שכוונתם אם פטורות מכל ברהמ"ז או שפטורות רק מאמירת "ברית ותורה", והביא שהגהות אשרי [מגילה א ד] כתב שאינן מוציאות אנשים, ולכאורה תמוה מסוגיין שאילו חיובן דאורייתא מוציאות, ובהכרח שכוונתו שאינן מוציאות ב"ברית ותורה" והיוצא מהן צריך להזכירן בפני עצמו, והחזו"א [או"ח ל ב] נקט שכוונתו שמוציאות רק בברכה ראשונה [וראה שם כט ו שדחה את ביאור רע"א כי אין שומע כעונה לחצי ברכה, ובקהילות יעקב יא יישב דהיינו רק אם המוציא מברך חצי ברכה], וכן נקט הפמ"ג [פתיחה להל' ברכות] שנידון סוגיין רק על ברכת הארץ, אך על השאר חייבות מה"ת, [וראה מג"א קצד ג שברכות מעכבות זא"ז]

אך בביאור הלכה [קפון] נקט שאומרות ברית ותורה ומוציאות את האנשים. והיינו משום שחיוב ברכה חל עליהן בשוה, והחילוק בנוסח אינו נחשב כחסרון חיוב, אלא כהזכרת מעין המאורע שיכול להוסיף ולהוציא חברו, וראה ברא"ש [פ"ז כב] שגם לפני ביאתן לארץ אמרו כל הברכות, אלא שמטבע הברכה תוקן לאחר שנכנסו, [ואם קודם בירכו נשים מה"ת, ואחר שנתקן המטבע נפטרו, בהכרח פוטרות בכרית ותורה רק משום "ערבות", וראה בהגהות מלא הרועים ובנשמת אדם מז ג וחזו"א כז ו ובהר צבי או"ח ס וזכרון שמואל יח ח].

28. בשו"ת שער אפרים [יא] כתב שיש נפ"מ

לכל חיובי שבת, והגרעק"א [שו"ת א] ביאר שכיון שלמדו מהקש שחייבות בקידוש, התחייבו בכל מצוות עשה של שבת, [וראה בתוס' למשניות שבת פ"ה שהעלה מכך לחייב נשים גם בשביתת בהמה בשבת, ובמנחת חנוך ובקובץ שיעורים פסחים ריד תמהו על כך] ובפרי צדיק [שביתת השבת ה] ביאר שכוונת הר"ן רק לחיובי עונג וכבוד.

והראשונים נחלקו אם ביו"ט חייבות בקידוש, או שפטורות כי לא נאמר בו הקש "זכור ושמור". ראה שטמ"ק ביצה [ד ב, הובא בפמ"ג רצון] ומג"א [תקצו ג] בשם מהר"ם מרוטנבורג שחיובו מה"ת. ואילו המגיד משנה [שבת כט יח] שאגת אריה [סב] ושו"ע הגר"ז [רעא ה] סברו שחיובו מדרבנן. ובקובץ שיעורים [ביצה יא] כתב שנחלקו אם יו"ט איקרי שבת, עי"ש.

27. כך פירש רש"י, והקשו תוס' שהרי גם כהנים ולויים לא נטלו חלק בארץ [ורש"י סבר שהיה להם ערי מגרש, ראה מג"א קפו א], והרשב"א כתב שלא דנו על גרים ועבדים, כי "שם זכרים" נטלו חלק בארץ, והתשב"ץ [ח"א קסט] דחה, שהרי כל חיוב עבדים תלוי בחיוב אשה, ומאיזה טעם שתפטר אשה יפטרו גם עבדים. ולכאורה דעת הרשב"א כהמשנה למלך [מלכים י ז] לפני יהושע [גיטין מא] שלא הוקשו עבדים לנשים אלא לגבי מ"ע שהזמן גרמא, אך בשאר מצות חייבין, וראה טורי אבן [אבנ"מ לחגיגה].

ותוס' ביארו שנשים אינן ב"ברית ותורה", ונידון רבינא הוא אם כיון ש"אינן יכולות לאמרו" חיובן ברהמ"ז רק דרבנן, או כיון

ומבארת הגמרא: שבנידון זה תלוי הדין אם נשים יכולות לאפוקי רבים ידי חובתן. כי אי אמרת שנשים חייבות בברכת המזון מדאורייתא — אתי אשה שחייבת מדאורייתא ומפיק איש שחיבו דאורייתא.

אלא, אי אמרת שחיוב נשים בברכת המזון הוא רק דרבנן, הוי אשה, ביחס לחיוב האיש, בגדר "שאינו מחויב בדבר". וכל "שאינו מחויב בדבר" אינו מוציא את הרבים ידי חובתן.

ודנה הגמרא: מאי, מהי הכרעת הדין?

ופושטת מברייתא: תא שמע: באמת אמרו [להלכה]: בן קטן, שהגיע לחנוך, מברך ברכת המזון לאביו אם אין אביו יודע לברך. וכן עבד מברך לרבו, ואשה מברכת לבעלה. אבל, אמרו חכמים: תבא מארה לאדם שאשתו ובניו מברכין לו, כי נצרך לכך מחמת שלא למד לברך בעצמו.

אי אמרת בשלמא שנשים חייבות בברכת המזון דאורייתא, אתו נשים שחיובן דאורייתא ומפיק את בעליהן, שגם הם חיובם הוא דאורייתא.

אלא אי אמרת שחיוב נשים בברכת המזון הוא רק מדרבנן — כיצד אתי אשה שחיובה רק מדרבנן, ומפיק את בעלה שחיובו הוא דאורייתא?

ומקשה הגמרא: ולטעמיה, כלום קטן בר חיובא הוא מדאורייתא, וכיצד הוא מוציא את אביו ידי חובת ברכת המזון? (29)

אלא, הכא במאי עסקינן, כגון שאכל האב או הבעל רק שיעורא מזון דרבנן, כגון שאכלו שיעור כזית לרבי מאיר, וכביצה לרבי יהודה [וחיוב דאורייתא חל רק כשיש במזון כדי שביעה]. דאתי קטן שחיובו מדרבנן, ומפיק את הגדול ידי חובתו דרבנן. (30) ואם כן, יתכן שגם חיוב האשה הוא מדרבנן, ומה שמצינו שמוציאה את בעלה,

אם צריכות לחזור כששכחו אם ברכו, שרק על ברכה דאורייתא חוזרים, וראה פמ"ג [קפו א"א] שלמסקנא איבעיא זו לא איפשטא, ולכן אינן חוזרות משום ספק ספיקא, שמא ברכו, ואף אם לא ברכו, שמא חיוב הברכה מדרבנן [ובסמוך נביא מחלוקת ראשונים במסקנת הגמרא].

29. הרמב"ן במלחמות ה' הביא שרוב הספרים השמיטו את קטע הגמרא דלהלן, כי בהכרח מדובר בבן גדול, שהרי קטן אינו חייב כלל, אלא אביו חייב בחינוכו, וראה בסמוך שדחה את מסקנת הגמרא להלכה, וראה הערה הבאה.

30. תוס' לעיל [טו א ד"ה ורבין] הקשו למה אמרו רבנן [מגילה יט ב] שקטן אינו מוציא

אחרים ידי חובתן בקריאת המגילה, והרי חיובה רק מדרבנן. ותירצו, שאף בדרבנן אינו מוציא אלא חיוב קל, כמו ברהמ"ז שהוא רק חומרא שהחמירו לברך על שיעור שמה"ת פטור מברכה. ועוד, שרק אם המצוה דאורייתא וחיובו דרבנן מוציא אחר שמצוותו דרבנן [כבהמ"ז לגדול שאכל פחות משיעור], אך כשהמצוה דרבנן, הרי אצלו היא "תרי דרבנן" ואינו מוציא מי שחייב בה ב"חד דרבנן", [ודעת הרמב"ן מגילה יט, שקטן שאכל שיעור דרבנן, אינו מוציא גדול, ואילו המג"א ושו"ע הגר"ז קפה נקטו שמוציא].

ויתכן שמחלוקת התירוצים תלויה בדעת רש"י ותוס' להלן [מח א] לגבי האוכל כזית ומחוייב מדרבנן מוציא את האוכל כדי שביעה

היינו באופן שאינו מחוייב אלא דרבנן. ואין הוכחה שחיובה דאורייתא⁽³¹⁾.

פנים ולא יקה שוחד", והלא אתה נושא פנים לישראל, דכתיב [במדבר ו כו] "ישא ה' פניו אליך"?⁽³²⁾

דרש רב עזריא, זמנין אמר לה משמיה דרב אמי, וזמנין אמר לה משמיה דרב אסי: אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבונו של עולם, כתוב בתורתך [דברים י יז] "אשר לא ישא

אמר להם: וכי לא אשא פנים לישראל שכתבתי להם בתורה [דברים ח י] "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך" ואינם חייבים בברכה עד שיאכלו כדי שביעה⁽³³⁾, והם

ומחוייב מדאורייתא, והקשה רש"י שהרי בסוגיין אמרו שקטן החייב מדרבנן אינו מוציא גדול שחיובו מה"ת, וביאר שקטן אינו חייב אפילו מדרבנן, ורק אביו חייב בחינוכו. ותוס' שם דחו שא"כ איך קטן מוציא את אביו שאכל כזית, וכתבו שקטן עצמו מחוייב מדרבנן ואינו מוציא דאורייתא, חוץ מבהמ"ז שאף אם יצא מוציא ועדיין תמוה, לדעת רש"י למה האוכל רק כזית, קטן מוציא, והרי אינו חייב כלל [ובאמת בעל המאור ביאר שרק המחוייב מדאורייתא שאכל שיעור דרבנן, מוציא אחרים, וביארו בקובץ שיעורים ח"ב אות ל, וזכרון שמואל יח, שכל הראוי להתחייב מהתורה, הרי כל דבר שהוא מחוייב בו בפועל מדרבנן, נחשב כחפצא של מצוה גם מהתורה], ושמא משום שעתידי לבא לכלל חיוב [ראה תוס' עירובין צו ב] וצ"ע.

מדרבנן מוציא בברכתו את המחוייב מדאורייתא [אף בלא ערבות] למה אשה אינה מוציאה איש, ובקהילות יעקב [סוכה ב ב] חילק, שקטן שייך בבהמ"ז, כי אף שאינו חייב, אם בירך קיים מצוה, ולכן מוציא אחרים, ואילו נשים כיון שהתמעטו מ"על הארץ" הרי אינן שייכות במצוה, ולכן אינן מוציאות אחרים, וראה להלן [מח הערה 22].

והרא"ש בסוגיין תמה למה נשים שחייבות בברהמ"ז מדרבנן אינן מוציאות את המחוייב מדאורייתא, וביאר שאיש מוציא משום "ערבות" אף שאינו חייב מהתורה, אך אשה אינה בכלל ערבות, ואין מוציאה אלא מי שחייב כמוה מדין שומע כעונה, כך ביאר דבריו הדגול מרבכה [או"ח הגרעק"א], אך הגרעק"א [שם ובשו"ת ז] נקט שגם לדעתו יש ערבות לנשים, אלא שכל דין ערבות הוא רק אצל המחוייב במצוה [ונחלקו] אם הערבות עושה את המוציא לבר חיובא, או שהוא פוטר בברכה שלו את השומע, וכיון שאין לה ערבות אינה מוציאה]. ותמה הגרעק"א לדעת רש"י שמחוייב

31. בעל המאור כתב שהאיבעיא לא נפשטה, ומספק אין אשה מוציאה איש, ועוד כתב שמחלקת רבי מאיר ורבי יהודה בשיעור אכילה המחייבת בבהמ"ז היא לגבי חיוב דרבנן, כי מה"ת החיוב רק בכדי שביעה.

ונחלק עליו הרמב"ן, וכתב שסוגיא זו אינה להלכה, והכיח מכמה סוגיות שרבי מאיר מחייב בבהמ"ז דאורייתא על אכילת כזית, ונמצא שלדעתו אי אפשר לדחות ולהעמיד שאכל שיעורא דרבנן, ובהכרח שחיוב אשה מה"ת ולכן מוציאה את האיש.

32. כתב הרשב"א: ענין "לא ישא פנים" – הוא שלא יהדר, ולא ירחם, ולא יסלח. כל הדברים האלה כלולים בנשיאת פנים. ו"ישא פניו אליך" יש בו כל אלה לטובה.

33. בברכת ראש [לה א] הקשה מכאן על דעת הרשב"א שברכת מעין שבע על שבעת המינים היא מהתורה, שהרי אי אפשר לשבוע מפירות, והסיק שהרשב"א סובר שלמ"ד שחיוב בהמ"ז

בלבו את קריאת שמע, כי חיובה מן התורה, ואינו מברך אפילו לא בהרהור הלב⁽³⁷⁾ לא לפניה ולא לאחריה, כי חיוב הברכות רק מדרבנן, והם לא חייבו בעל קרי לברך⁽³⁸⁾.

ועל המזון מברך בהרהור ברכת המזון לאחריה, כי חיובה מן התורה. ואינו מברך לפניו אפילו בהרהור, שאין חיוב ברכה לפני המזון אלא מדרבנן⁽³⁹⁾.

רבי יהודה אומר: מברך לפניו ולא אחריהם!⁽⁴⁰⁾ וטעמו יתבאר בגמרא.

שמע ולא יתפלל ולא יעסוק בתורה, והרמב"ם [ק"ש ח ד] כתב שעזרא תיקן על דברי תורה ובי"ד שאחרי התקינו שיטבול גם לתפילה, וראה כסף משנה [שם ח], וראש יוסף [להלן כב ב] ופמ"ג [פח משב"ז א].

37. כך פירשו רש"י ורבינו יונה, וכך משמעות הגמרא בסמוך.

אך הירושלמי נקט שבק"ש ובהמ"ז מוציא בשפתיו, ובברכות ק"ש מהרהר ואינו מברך בפה.

והגר"א בשנות אליהו נקט שגם דעת הבבלי כהירושלמי, ויבאר בהערות לגמרא.

38. כך פירש רש"י, ומשמע שאינו אסור לברך, אלא שאינו חייב, והיינו שפסק הלכה כרב חסדר שהרהור לאו כדיבור, כי אילו למ"ד שהוא כדיבור לא התירוהו אלא לצורך מצוה דאורייתא, וראה בהערות לגמרא.

39. ראה לעיל [יו ב הערה 50] שיכול לאכול בלא ברכה, כי האיסור לאכול תלוי בחלות חיוב הברכה.

40. רבינו יונה כתב שרבי יהודה נחלק על ת"ק בשני דינים, ונקט שבק"ש ובהמ"ז מברך בפה,

מדקדקים על עצמם⁽³⁴⁾ לברך אפילו עד כזית לרבי מאיר, ועד כביצה לרבי יהודה [כדלהלן מה א].

מתניתין:

עזרא תיקן שבעל קרי לא יתפלל ולא יקרא קריאת שמע, וכן לא יעסוק בלימוד תורה, עד שיטבול⁽³⁵⁾.

בעל קרי שאסור בתפילה ובלימוד תורה ובכללה גם קריאת שמע⁽³⁶⁾ — מהרהר

תלוי בשביעה אין חיוב מעין שלש דאורייתא [ראה רשב"א להלן לח ב מט א]. והחזו"א [לד] הראה לדברי הנשמת אדם [ברכת הנהנין ג ב] שהחיוב תלוי בדרך אכילה, וכיון שאין אוכלים פירות לשבוע, חיובן תלוי בשיעור.

34. תיבות "על עצמן" לכאורה מיותרות, וביאר הגר"ח וולאזין שלא החשיבו שיעור כזית לסעודה אלא כלפי חיובם לברך ברכת המזון, אך לא פטרו בכך את עצמם מנתינת שיעור סעודה לעני כדי שביעה [ושיעורו בפאה ח ז מככר בפונדיון].

והוסיף, שהקב"ה נקט דוקא הידור זה, כי בשאר מצוות שאינן הנאת הגוף קל יותר לכוון בהם לשם שמים, אך כשאוכל למלאות רעבונו ומכוון שיהא שיעור כדי לברך, הוא שבח גדול.

35. בירושלמי [ברכות ג ד] מצינו שטעם התקנה הוא כדי שלא יהיו ת"ח מצויין אצל נשותיהם כתרנגולים, או משום ביטול תורה, שאם לא יהא טעון טבילה ירבה בתשמיש וימעט בשיבה. והטור [פח] כתב שאסרוהו בק"ש ותלמוד תורה משום שטומאתו באה מקלות ראש.

36. המאירי ביאר שעזרא תיקן "שלא יקרא

גמרא:

שנינו במשנה: בעל קרי מהרהר קריאת שמע בלבו.

אמר רבינא: זאת אומרת: הרהור — כדבור דמי⁽⁴¹⁾, ויוצא בו ידי חובת קריאת שמע.⁽⁴²⁾

דאי פלקא דעתך שהרהור לאו כדבור דמי — למה, לצורך מה מהרהר קריאת שמע?

ותמהינן: אלא מאי אמרת, שהרהור כדבור דמי, אם כן, למה לא יוציא בעל קרי את הקריאה בשפתיו, והרי אינה חמורה מהרהור שהותר לו?⁽⁴³⁾

ומתרצת הגמרא: באמת הרהור כדיבור דמי, והוא יוצא בו ידי חובה, אך בכדי להוציאו בשפתיו הוא טעון טבילה, כדאשכחן במעמד הר סיני, שהתחייבו בני ישראל לטבול ולא לגשת אל אשה כדי שיהיו טהורים מטומאת קרי. ומשם למד עזרא לתקן טבילה לבעלי קריין לפני שילמדו

ובכרכות מהרהר.

וראה רש"י להלן [כא א ד"ה עשאן] שרבי יהודה לא אמר שמוציא בפיו בק"ש אלא רק בכהמ"ז [והריטב"א כתב שהוא הדין בכל הרכות, וכדלהלן שם]. ולדעת הירושלמי שגם לת"ק מוציא ק"ש בפיו, נמצא שרבי יהודה נחלק רק בכרכות, וסבר שגם אותם מוציא בפה.

41. הגרעק"א הקשה, אם הרהור כדיבור למה לא יתחייב לברך גם ברכת התורה קודם ק"ש, והעלה מכך שחייב ברכת התורה דרבנן. וכן כתב השאגת אריה, והוסיף שהרהור אינו טעון ברכת התורה, [ראה סי' ו' וסי' כד]. ובמשכנות יעקב [ד] העיר שאם שומע מחברו דבר תורה חייב בכרכה, כמבואר בתוס' שנחשב כדיבור כי שומע כעונה, ויתכן שפטור כי אינו מקיים מצוות תלמוד תורה ב"שומע כעונה".

ובקהילות יעקב [יב] נקט שברכה על הרהור חיובה רק מדרבנן, או שק"ש אינה טעונה ברכה, כי אינה עסק בד"ת. וראה לעיל [יא ב, יג א] שחייב ברכה על הרהור הוא רק כשמהרהר בהבנת הענין, ואילו בק"ש יוצא בהרהור התיבות גרידא, וראה להלן [כא א הערות 5 — 4]. ובעצם הקושיא כבר עמד המאירי במשנה,

וכתב כי כיון שאין הברכה מיוחדת על ק"ש, לא הקפידו לברכה במקום טומאה, וביאר הגר"ש אלישיב בקובץ תשובות [ט].

42. בקהילות יעקב [שם] העיר שאם הרהור כדיבור לכאורה כל הרהור באמצע התפלה יחשב כהפסק, [לדעת ר"ת (להלן כא ב ד"ה עד) שהרהור נחשב הפסק אפילו לגבי דיבור של תפילה]. וביאר שרק הרהור שרוצה לומר דיבור מסויים נחשב כדיבור [וכן כששומע דיבור מאחר לצאת בו יד"ח], אך כשמהרהר בענינים בעלמא אינו נחשב כמדבר אודותיהם, וכן מבואר בביאור הלכה [נט ד"ה אם], אך מדברי תוס' [ד"ה כדאשכחן] משמע שדי בהרהור של שמיעת דברים, ולכאורה הוא הרהור מחמת שמיעה, ואינו עומד במקום דיבור מסויים, וראה ראש יוסף, מקור חיים [נט ד] וחזו"א [כט ח].

43. תוס' [ד"ה יוציא] הוסיפו כיון שהותר לו הרהור אע"פ שהוא כדיבור לענין ק"ש, כמו כן מיקרי דיבור לענין דמקרי עוסק בתורה, וכוונתם שכדי לצאת ידי חובת ק"ש די בהרהור המילים, ואין מכך ראייה לדיבור, כי יתכן שהאיסור הוא רק לעסוק בתורה, ולכן ביארו שההוכחה מההתר להרהר בלימוד, שהוא תלוי

תורה, וכיון שמקור התקנה היא מטבילה לקראת שמיעת דבר ה' במעמד הר סיני⁽⁴⁴⁾, לא תיקנה עזרא אלא לצורך דיבור, ולא לצורך הרהור גרידא⁽⁴⁵⁾.

ורב חסדא אמר: הרהור לאו כדבור דמי.⁽⁴⁶⁾

דאי פלקא דעתך הרהור כדבור דמי — יוציא בשפתיו!

מקשה הגמרא: אלא מאי אמרת: הרהור לאו כדבור דמי, אם כן למה מתהרהר, והרי

בהבנת הענין, וראה בסמוך.

44. תוס' [ד"ה כדאשכחן] ביארו כי אף על פי שגם במעמד הר סיני לא דיברו אלא רק שמעו, חשובה אותה שמיעה כדיבור של האדם עצמו, כדן שומע כעונה, ולכאורה סברו שנחשב כדיבור השומע, ולא שיוצא כדיבור המדבר, אך ראה זכרון שמואל יח ב], ולא ביארו מנין שהרהור גרידא מותר. אך רב ניסים גאון ביאר שההוכחה מהר סיני היא שהרהור מותר, שהרי מי שארע לו קרי בליל מתן תורה שמע בבוקר את הדברות ובהכרח הרהר.

45. השאגת אריה [ז] הקשה כיון שהרהור כדיבור, למה לא יהרהר את הברכה ויצא ידי חובה, והעלה מכך שלרבינא יש איסור בהרהור, ולא התירוהו אלא לצורך מצוות דאורייתא. וכן העלה הפמ"ג [קא א"א ב] מדברי המג"א שלרבינא הרהור אסור, וביאר שהרהור אסור כדיבור, אך לצורך מצוה דאורייתא כק"ש התירו הרהור שאינו מפורש, אך לא התירו דיבור כי מצינו בסיני שנאסר. [ונמצא שכוונת תוס' ד"ה כדאשכחן] שאין איסור בהרהור, היא רק במצוה דאורייתא].

והגרעק"א כתב שהרהור אינו מועיל אלא לחיובו מדאורייתא, אך מדרבנן אינו יוצא בהרהור, [ולכן תמה למה לא תברך אשה לאיש ויהרהר לחיובו דאורייתא, וכדיבור תוציאו ידי חובתו דרבנן שגם היא חייבת דרבנן, וראה חזו"א כט ז]. אולם מדברי רש"י ובעל המאור משמע שיוצא ידי חובה בהרהור, והיינו גם

חובתו דרבנן. וראה זכרון שמואל [ז ג].

עוד כתב השאגת אריה [שם] שהרהור אינו מועיל אלא בדאורייתא, משום שמה"ת גם דיבור מותר, ונמצא שאף שאינו משמיע לאזנו הוא "ראוי לבילה", אך בדרבנן שכבר נאסר הדיבור אין ההרהור מועיל משום שאינו ראוי לבילה.

46. הרמב"ם [ק"ש ב ח] כתב שהקורא ק"ש ולא השמיע לאזנו יצא, ובכסף משנה ביאר בשם רבינו מנוח דהיינו שמהרהר בלבו, ונמצא שפסק שהרהור כדיבור, אך השאגת אריה [ו] כתב שהרמב"ם פוסק שהרהור לאו כדיבור, וכוונתו שיוצא באופן שדבר בפיו ולא השמיע לאזנו.

ובשו"ע [סב ד] כתב שאם קרא בלבו במקום אונס יצא, ובביאור הלכה כתב שאין כוונתו שיצא לגמרי אלא שבמקום אונס נוטל שכר על הרהור, וצריך לחזור ולקרא, אך להלכה פסק כרב חסדא [כמבואר בסי קפה ב לגבי בהמ"ז], כי כך דעת כל הראשונים חוץ מהרמב"ם והסמ"ג. והצל"ח כתב שהשו"ע פסק בק"ש כרבינא שנאמר בה "על לבבך", ותמה בזכרון שמואל [יח ה] שהרי הקל רק באונס, וגם לגבי בהמ"ז כתב המג"א שיוצא באונס [וראה מג"א קא ב שצייד שהרהור כדיבור לענין תפלה שנאמר בה "ולעבדו בכל לבבכם"].

ורבינו יונה הוכיח שהלכה כרב חסדא, ממה שאמרו בשבת [קנ א] "ממצא חפצך ודבר דבר, דיבור אסור אבל הרהור מותר". ובתוס' הרא"ש כתב שבשבת לולי קרא היה גם הדיבור מותר,

אינו מקיים בכך קריאת שמע וברכת המזון?⁽⁴⁷⁾

אמר רבי אלעזר: כדי שלא יהיו כל העולם עוסקין בו, בקריאת שמע, והוא יושב ובטל, ויראה כפורק עול⁽⁴⁸⁾.

ומקשה הגמרא: ונגרום הבעל קרי בפרקא אחרינא, כגון בהלכות דרך ארץ, שהותרו לבעל קרי לשנותן, ולא בקריאת שמע?!?

אמר רב אדא בר אבהו: תיקנו לו שיעסוק באותו דבר שהצבור עוסקין בו, כדי שיהא מוכח שאינו פורש מן הציבור.

ואם בעל קרי צריך להרהר בדבר שהציבור עוסק בו, הרי בעל קרי חייב להרהר בתפילה, ובכל זאת תנן [להלן כב ב]: היה עומד בתפלה, ונזכר שהוא בעל קרי, לא יפסיק אלא יקצר בברכות, שיאמר את הפתיחה והחתימה בלבד.

ומדוייק ממשנה זו: כי טעמא שיכול בעל קרי לסיים תפילתו בקיצור הברכות, הוא רק משום דאתחיל בעל הקרי בתפילה ונזכר באמצע שהוא בעל קרי. הא לא אתחיל כלל בתפילה — לא יתחיל! ומדוע לא יתחיל, והרי תפילת שמונה עשרה היא דבר שהציבור עוסקים בו?⁽⁴⁾

ומתרצת הגמרא: שאני תפלה מקריאת שמע,

כא-א ורחי תפלה, שהיא דבר שהצבור עוסקין בו,

בברכות לכו"ע לאו כדיבור דמי. והפרי חדש דחה חילוק זה, שהרי בסמוך הקשו לרב חסדא מברהמ"ז, וראה בתורת רפאל [יג] ובקהילות יעקב [יב] שטרחו ליישב דברי השאגת אריה.

48. הרא"ש הביא שהבה"ג למד מכאן שהנכנס לבית הכנסת בשעה שהציבור קורין ק"ש יקרא עמהן פסוק ראשון, ותמה על כך הגר"א [סה ח] שהרי במשנתנו מבואר שצריך לקרא כל הק"ש. והפרי חדש [סה ב] כתב שלמסקנת הגמרא נדחה טעם זה, ובעל קרי מהרהר משום שחיובו מדאורייתא, וראה להלן [כא א הערה 2].

1. תוס' [ד"ה הרי] ביארו שהגמרא הקשתה מהמשנה להלן, ולא ממשנתנו שאינו מברך ברכות ק"ש, כי בתפלה ניכר לכל שאינו עומד כמו הציבור, ובכל זאת לא יתחיל. והקשו, שהרי גם לרבינא יקשה כן, למה חילקו בין ק"ש לתפלה, [כי עדיין לא נודע הטעם שיש בה מלכות שמים]. ותירצו שלרבינא יש סיבה לחיובו בהרהור במצוות דאורייתא, כיון שנחשב

שהרי אינו מלאכה, ולכן גם אחר שנאסר, לא נאסר אלא דיבור, [וביאר בקהילות יעקב שדיבור הוא מקצת מלאכה, אך הרהור אינו כלום], אבל בק"ש נאמר על לבבך, ויתכן שגם הרהור מועיל.

ובשו"ת מהרי"ל [רא] כתב שלמדו מיתור הכתוב "ודבר דבר" להתיר דיבור בשבת, ולולי היתור היה ההרהור אסור. אך מדברי הרמב"ם [שבת כד א] מבואר שאיסור הדיבור הוא רק עם אחר, ובודאי הרהור אינו יותר מדיבור בינו לבין עצמו שמותר.

47. הרמב"ם [ברכות א ז] כתב שכל הברכות שלא השמיעם לאזנו יצא, וכתבו הב"ח [סב] והשאגת אריה [שם] שפסק כרב חסדא, וסבר שלא נחלקו רבינא ורב חסדא אלא לענין ק"ש, משום שנאמר בה "ודברת בס" וקיומה בדיבור, אבל בשאר מצוות, ואפילו ברכת המזון דאורייתא, מודה רב חסדא שיוצא בהרהור [והצל"ח וקרן אורה נקטו חילוק זה להיפך, שרק בק"ש מודה רבינא שדיבור דמי, אך